

گفتگو میان امام و راری مطرح، و بیش از پانصد آیه توضیح داده شده است (ع استادی، ص ۱۵۷-۱۵۹؛ موسوی، ص ۲۶۷).

تفسیر نعمانی، تفسیر به معنای رایج کلمه نیست که به تفسیر تمام آیات قرآن بپردازد، بلکه نوعی تقسیم‌بندی موضوعی آیات قرآن است. نسخه بحارالانوار با خطبه‌ای در حمد و ثنای خدا و صلوات بر پیامبر و ائمه معصومین و احادیثی از پیامبر اکرم درباره قرآن و اهل بیت از جمله حدیث ثقلین آغاز می‌گردد و پس از ذکر طریق نقل نعمانی، حدیثی از امام صادق علیه‌السلام درباره قرآن و انواع و اقسام آیات آن ذکر می‌شود. در این حدیث آمده است که شیعیان از امام علی علیه‌السلام درباره قرآن پرسش کردند و آن حضرت، به اجمال، قرآن و انواع و اقسام آیات آن را وصف نمودند. امام صادق سپس توضیح می‌دهند که شیعیان هرگاه فراغت می‌یافتند از علی بن ابی طالب علیه‌السلام درباره هر یک از اقسام آیات سؤال می‌نمودند. از جمله این پرسشها بحث ناسخ و منسوخ بود که امام شانزده مورد نسخ آیات در قرآن را توضیح دادند. اولین آیه نازل شده، محکم و متشابه، وحی و اقسام آن، معانی و مرادات مختلف خلقت و فتنه و قضا و نور و کفر و شرک در قرآن، عام و خاص، تحریف و مراد از آن، پرسشهای دیگری بود که مطرح شد و امام پس از هر سؤال، آیات هر موضوع را بیان کردند.

همچنین درباره آیات رد بر ملحدان و زنادقه و دهریه و پیروان مذاهب و مکتبها و آرای مختلف، آیات مشتمل بر فرائض و شرایع الاهی و حدود و حکمت آنها، آیات مبین غزوات پیامبر اکرم، آیات مشتمل بر وجوه معایش خلق و مباحث مربوط به امامت توضیحاتی به تفصیل آمده است.

در سلسله سند نقل نعمانی، رجال‌شناسان امامیه به همه راویان این حدیث مفضل، جز علی بن ابی حمزه بطنانی* و پسرش حسن، اعتماد دارند. رجال مذکور در نقل شیخ طوسی، همان رجال مذکور در نقل نعمانی هستند و در نقل ابن قولویه از سعد بن عبدالله اشعری، روایت سعد از استادانش با تعبیر «روئ» مشایخنا عن اصحابنا ذکر شده و از این نظر مرسل است. اینها عواملی است که روایت تفسیر نعمانی را تاکنون در شمار روایات صحیح بی‌خدا قرار نداده است (موسوی، ص ۲۵۳-۲۶۴).

خلاصه تفسیر نعمانی با نام المحکم والمتشابه - که در کتب رجالی گذشته از آن یاد نشده - از زمان محمدباقر مجلسی و حرّعاملی و یوسف بن احمد بحرانی به بعد، به سید مرتضی علم‌الهدی نسبت داده شده است (مجلسی، ج ۱، ص ۱۱؛ حرّعاملی، ج ۳۰، ص ۱۵۵؛ بحرانی، ص ۳۲۲).

آنچه مجلسی (ج ۹۰، ص ۹۷) به نقل از ابن قولویه از سعد بن عبدالله اشعری نقل کرده، این احتمال ضعیف را به وجود آورده

تأیید آن ذکر کرده، ولی پاسخ مخالفان آنان را تنها در دو سه سطر نقل نموده است (همان، ج ۱، ص ۳۶۵-۳۷۷). البته ملاصدرا در پاره‌ای از آثار خود عقیده‌ای بر خلاف این نظریه اظهار داشته است (برای نمونه ع همان، ج ۹، ص ۳۵۳).

۱۰) خروج از تکلیف. به نوشته ملاصدرا، کسانی که مغلوب احوال عرفانی می‌شوند (مجذوبان) تکلیفی ندارند و به مقتضای حال خود عمل می‌کنند (همو، مفاتیح‌الغیب، ص ۴۸۶).

۱۱) دعوت به استقلال فکری و پیروی از دلیل. ملاصدرا عظمت افراد را ملاک درستی آرای ایشان ندانسته و کسانی را که به عنوان پیشوایان دین، معتقدات خود را بر پایه تقلید از دیگران نهاده‌اند و کسانی را که عقاید دینی را با استناد به معجزه و سخنان دیگران ثابت می‌کنند، نکوهش کرده است (همو، تفسیر القرآن الکریم، ج ۲، ص ۶۲، ۲۹۵، ج ۳، ص ۲۷۶-۲۷۸، ج ۵، ص ۱۳). به عقیده وی، کمال و عبودیت در آزادگی فکری است (همان، ج ۲، ص ۱۲۴).

منابع: آقابزرگ طهرانی؛ محمد بن ابراهیم صدرالدین شیرازی، اسرارالآیات، ترجمه و تعلیق محمد خواجوی، تهران ۱۳۶۳ ش؛ همو، تفسیر القرآن الکریم، چاپ محمد خواجوی، قم ۱۳۷۹-۱۳۸۰ ش؛ همو، تفسیر سورة جمعه، ترجمه و تصحیح و تعلیق محمد خواجوی، تهران ۱۳۶۳ ش؛ همو، تفسیر سورة واقعه، ترجمه و تعلیق محمد خواجوی، تهران ۱۳۶۳ ش؛ همو، تفسیر سوره‌های طارق و اعلی و زلزله، ترجمه و تعلیق محمد خواجوی، تهران ۱۳۶۳ ش؛ همو، مفاتیح‌الغیب، با تعلیقات علی نوری، چاپ محمد خواجوی، تهران ۱۳۶۳ ش؛ صدرالدین طاهری، «گزارشی از تفاسیر صدرالمآلهین بر قرآن کریم»، خردنامه صدر، ش ۱ (اردیبهشت ۱۳۷۴).

/ اکبر ثبوت /

تفسیر نعمانی، تفسیری روایی منسوب به ابو عبدالله محمد بن ابراهیم کاتب نعمانی معروف به ابن ابی زینب، متکلم و محدث و مفسر امامی اوایل قرن چهارم. بخشی از این تفسیر، مطالبی مفضل منسوب به امام علی علیه‌السلام است درباره قرآن که امام صادق آن را روایت کرده و به سبب نقل آن در این تفسیر بمرور به تفسیر نعمانی شهرت یافته است. این روایت را جعفر بن محمد بن قولویه (قولویه) از سعد بن عبدالله اشعری (مجلسی، ج ۹۰، ص ۹۷) و شیخ طوسی (امین، ج ۱، ص ۹۱) نیز نقل کرده‌اند.

محمدباقر مجلسی روایت نعمانی را به‌طور کامل در «کتاب القرآن» بحارالانوار (ج ۹۰، ص ۹۷-۱) با این عنوان آورده است: «آنچه از امام علی علیه‌السلام درباره اقسام و انواع آیات قرآن و تفسیر بعضی از آیات آن به روایت نعمانی نقل شده است...». در این تفسیر، حدود شصت موضوع قرآنی به صورت

همانجا) و در ۱۲۱۱ او را به نیابت دربار خود منصوب کرد، ولی تفضل بعد از فوت آصف‌الدوله استعفا کرد و دوباره به تدریس و مطالعه پرداخت. وی در ۱۲۱۵ درگذشت و در بنارس به خاک سپرده شد (شوشتری، ص ۳۶۶-۳۶۷؛ حسنی، همانجا؛ رحمان‌علی، ص ۳۷).

تفضل پسری به نام نواب تجمل حسین‌خان داشت که در لکهنو زندگی می‌کرد و حسینه‌ای به یاد او ساخته‌اند که هنوز هم برجاست (صدراالفاضل، ص ۱۶۲). تفضل شاگردان بسیاری داشت، از جمله نواب سعادت علیخان (متوفی ۱۲۲۹)، نواب فریدالدوله وزیر شاه‌عالم پادشاه (متوفی ۱۲۴۴)، و مفتی علی‌کبیر منجهلی شهری (متوفی ۱۲۶۹).

آثار تفضل اغلب در زمینه ریاضی است. از جمله آثار اوست: دو رساله در جبر و مقابله؛ شرح مخروطات اپولونیوس^۱ (بلیناس)؛ شرح مخروطات و پیل^۲؛ و شرح مخروطات سیمسون^۳؛ کتابی در علم هیئت حکمای اروپایی (این کتابها مدتی کتاب درسی بودند)؛ ترجمه فارسی کتاب اصول ریاضی حکمت طبیعی تألیف نیوتن (صدراالفاضل، همانجا؛ حسنی، ج ۷، ص ۱۱۳)؛ تعلیقه بر یکی از براهین ابطال جزء لایتنجری که ملاصدرا در شرح هدایة الحکمة ذکر کرده است (ثبوت، ص ۱۰۴)؛ ترجمه فارسی تحریر المساکن خواجه نصیرالدین طوسی (کستوری، ص ۱۲۰)؛ آقابزرگ طهرانی، ج ۴، ص ۱۳۴)؛ و حواشی و تعلیقاتی بر کتابهای فقه و حدیث (حبیب‌آبادی، ج ۲، ص ۵۴۷).

منابع: آقابزرگ طهرانی؛ امین؛ اکبر ثبوت، و شرح هدایة صدرا در هند، خردنامه صدرا، ج ۱، ش ۳ (فروردین ۱۳۷۵)؛ محمدعلی حبیب‌آبادی، مکارم الآثار در احوال رجال دوره قاجار، ج ۲، اصفهان ۱۳۴۲ ش؛ عبدالحی حسنی، نزهة الخواطر و بهجة المسامع و التواضع، ج ۷، حیدرآباد دکن ۱۳۷۸/۱۹۵۹؛ رحمان علی، تذکرة علمای هند، لکهنو ۱۹۱۴؛ عبداللطیف بن ابیطالب شوشتری، تحفة العالم؛ و، ذیل التحفة، چاپ صمد موحد، تهران ۱۳۶۳ ش؛ مرتضی حسین صدراالفاضل، مطلع الانوار: احوال دانشوران شیعه پاکستان و هند، ترجمه محمدهاشم، مشهد ۱۳۷۴ ش؛ اعجاز حسین بن محمدقلی کنتوری، کشف الحجب و الأستار عن اسماء الكتب والأسفار، قم ۱۴۰۹، حسین عارف نقوی، تذکرة علمای امامیه پاکستان، اسلام‌آباد ۱۳۶۳ ش.

/ فریبا مرادی پور /

تفضلی، احمد، ایران‌شناس، استاد زبانهای ایرانی

دانشگاه تهران و عضو پیوسته فرهنگستان زبان و ادب فارسی. در ۱۶ آذر ۱۳۱۶ در اصفهان به دنیا آمد، دوران دبستان و دبیرستان را در تهران گذراند و در ۱۳۳۵ ش از دبیرستان

است که تفسیر نعمانی همان کتاب ناسخ القرآن و منسوخه و محکمه و متشابهه تألیف سعدبن عبدالله اشعری، یا روایتی است که وی در این کتاب آورده است (قس مدد الموسوی، ص ۱۲۰-۱۲۱؛ استادی، ص ۱۵۴-۱۵۵؛ نیز - تفسیر علی‌بن ابراهیم قمی^۴).

حسن فرید گلپایگانی، تفسیر نعمانی را شرح کرده و به نام بینات الفرید به چاپ رسانده است (تهران ۱۳۹۹).

منابع: رضا استادی، ویک کتاب یا چهار عنوان، کیهان اندیشه، ش ۳۳ (آذر و دی ۱۳۶۹)؛ امین؛ یوسف بن احمد بحرانی، لؤلؤة البحرین، چاپ محمدصادق بحر العلوم، قم [ی.ن.ا]؛ حر عاملی؛ مجلسی؛ احمد مدد الموسوی، رسائل پیرامون تفسیر و علوم قرآن منسوب به اهل بیت (ع)، کیهان اندیشه، ش ۲۸ (بهمن و اسفند ۱۳۶۸)؛ حسین موسوی، معالم التفسیر من کلام الامیر (ع)، فصلنامه پژوهشهای قرآنی، ش ۶-۵ (بهار و تابستان ۱۳۷۵).

/ محسن معینی /

تفسیر نورالثقلین - خویزی، عبدعلی بن جمعه

تفضل حسین‌خان، مشهور به خان علامه، ریاضیدان

و حکیم شبه‌قاره هند در قرن دوازدهم و سیزدهم. نام کامل وی تفضل حسین بن اسدالله بن کرم‌الله لاهوری است (صدراالفاضل، ص ۱۵۸؛ حسنی، ج ۷، ص ۱۱۲). وی در ۱۱۴۰ به دنیا آمد (نقوی، ص ۴۶۱). درباره محل تولد وی اختلاف نظر وجود دارد؛ برخی آن را سیالکوت (رحمان‌علی، ص ۳۶؛ حسنی، همانجا) و برخی کشمیر (امین، ج ۳، ص ۶۳۲) دانسته‌اند. در لاهور و شاهجهان‌آباد پرورش یافت (همانجا). ابتدا حکمت را از شیخ محمد وجیه دهلوی و ریاضیات را از میرزا محمدعلی بن میرزاخیرالله مهندس آموخت. در هجده سالگی به لکهنو رفت و نزد شیخ محمدحسن بن غلام مصطفی لکهنوی (متوفی ۱۱۹۹) شرح مواقف میرسید شریف جرجانی را خواند (رحمان‌علی؛ حسنی، همانجاها)، مدتی نیز در بنارس شاگرد شیخ محمدعلی حزین لاهیجی، مورخ و شاعر ایرانی، بود (شوشتری، ص ۲۸۷).

تفضل ریاضیات و فقه و کلام تدریس می‌کرد و به عربی، فارسی، انگلیسی و لاتینی تسلط داشت (همان، ص ۳۶۴-۳۶۵). وی به موسیقی بسیار علاقه‌مند بود (صدراالفاضل، ص ۱۶۰).

تفضل شیعی مذهب بود و آصف‌الدوله، امیرشیعی مذهب لکهنو، در ۱۲۰۳ او را به سفیری خود به کلکته فرستاد (حسنی،

1. Apollonius

2. Whipple

3. Simson